

XABIER LIZARDI, poeta

(1983ko martxoaren 13an Tolosan Lizardiren omenezko ospakizunetan irakurria).

Jaun-andreok:

Euskaltzaindiak Lizardi euskal idazleari eskaintzen dion omenaldi maitekor honetan, beharrezkoa da bere lan literarioa aipatzea eta gaingiroki behinik behin azterteza.

Minutu batzuen muga estuaren barruan ezin da Lizardiren lan laburra baina mamitsua osoki azaldu, beraz, itz hauen helburua arakatze sakona egitea ez denez gero, oinarrizko ohar literario batzuk aurkeztera mugatuko gara, gure idazlearen hitzari tarte zabal eskainiz, bera baita, eta ez gu, gaurko ekin tzaren ardatza.

Poesigintzarako ikuspegia

Lizardik hiru idazmota landu zuen bereziki: prosaz moldatutako artikulua, teatroa eta poesia. Artikulu sailean, hortxe dugu «Itz-lauz» liburua, egunkari, aldizkari eta hitzaldietarako prestatutako zenbait artikuluren bilduma. Teatro arloan, bi idazlan asmatu («Laño» ta «Izar», Ezkondu ezin ziteken mutilla), eta beste bat frantsesetik itzulia (Bi aizpak).

Guk ordea, orain, teatroa eta prosa utzirik, «Biotz-begietan» eta «Umezurtz olerkiak» liburuetan jasotako poesiari lotuko

gatzazkio, hauxe baita Lizardiren idazlanik ezagunena eta osoena. Eta hasteko, Lizardik poesigintzaz duen ikuspegia azalduko dugu.

—Zer da poesia? Zein da poesiaren muina edo izaera gure poetarentzat? Lehenengo galdera hori erantzuna emateko, «Biotz-begietan» poesi bildumaren hasieran egileak ezarri duen olerki laburra har dezakegu abiapuntutzat:

«Biotz-begietan zatzaidate sortu:
biotzeanago batzuk; bestea
betsein-betseñotan... Biotz-gabe ta itsu,
nork, izan ere, bil olerti-loreak?».

Poesigintza zer den adierazteko Lizardik «sortu» aditza darabil. Poesia, beraz, harentzat, sorketa ekintza da, sortu egiten den izakia. Batzutan poesia inspirazio berezi, argitze misterioitsu, barne eraginaren ondorioztat ulertu ohi da; bestetan, berriz, teknika estu, lan disziplinatuen fruitu gisa. Lizardik arduraz eta kontzienteki jorratu zituen bere olerkiak, hala ere, ikusten dugunez, poesiaren izaera zertan datzan azalzerakoan sorketa alderdia, ezinbestekotasunaren ezaugarria azpimarratzen du.

Antzeko ikuspegia somatzen dugu «Itz-lauz» saileko bi artikulutan. Izenburuak guztiz adierazgarriak dira: «Erdibearra», «Olermen-irakite». Lehenengoan, Lizardik bere esperientzi poetikoa kanporatzen du eta honela dio: «Irudimena asi zitzaidan bazter guztietatik izeki eta suak artzen (...) Otzikarak astintzen ninduan; sukar larri batek menderatzen (...) Erditu-bear estua zetorkidala antz-emanik...». Poesigintza, beraz, ezinbestean datorren erditze larri eta irakite gartsuarekin parekatzen du, Hemen ere, berriro, poesiaren alderdi espontaneo, sortzailea aurkitzen dugu.

Bestalde, poesiari berari sujetotasun berezia ematen dio: zuek «zatzaidate sortu». Badirudi olerkiak berez, beraien eragin propioz ernetzen direla, poeta, nolabait esateko, pasiboki, hartzaile jasankor baten modura, ezinbesteko erditze edo sortze ekintzan aurkitzen delarik.

—Poesia sortu egiten da. Non? «Biotz-begietan» dio Lizardik. Bihotz-begiak dira poesi loreak ematen dituen lur emanorra. Ikusiz eta barnean egosiz sortzen da poesia. Biotz gabe eta itsu ezin poesia burutu. Hain zuzen, «begia» da Lizardiren «Biotz-begietan» maizen agertzen den izena. «Gaua», «eguzkia», «eguna», «bizia», «lurra», «argia», «biotza»..., izenak adibidez, sarritan azaltzen dira, baina ez «begia» izena hainbat. «Begia» izena gainera, «begiratu» eta «ikusi» aditzez osatu beharko litzateke berorren eremu semantikoa osokiago jasotzeko. Lizardirentzat, beraz, begia da nagusiki poesiari sortzeko aukera eskaintzen diona. «Neskatx urdin-yantzia» olerkian egiazta dezakegu:

«Begi eder-goseok
ase zakidate!
iñon ezpaiditake
ederrik, au beste».

—Zer da poeta orduan? Lizardik ez da definizio zehatz bat ematera ausartzen eta gutxi gora beherako hurbilketa proposatzen du: poeta ikuspegi bereziaz jantzitako pertsona da, biziaren osakaia prisma sublimagarri baten bidez begiztatu eta harrigarritzko moduan aurkezten dituen.

Poetaren «ni»a

Abiapuntutzat hartu dugun «Biotz-begietan zatzaidate sortu» bertso-aberatsean, Lizardiren poesiaren oinarritzko ezauzgarri bat aurkitzen dugu: poetaren hurbiltasuna, olerkariaren presentzia. Lizardiren poesian poetaren «ni»a ia etengabeki agertzen da, poeta presente dago bere olerkietan.

«Biotz-begietan» eta «Umezurtz-olerkiak» bildumetan hogeitahiru olerki eta bi poema luze, edota, beste modu batera zenbatuz, hogeitamasei olerki jasotzen dira. Hogeitamasei horietatik hogeitazortzitan argi eta garbi azaltzen da poetaren «ni» hori, zenbaitetan zuzenki lehen pertsonaren izenordearen bidez, besteetan zeharka, aditz forma pertsonalez:

- «Nik amestan bezala / ote-aiz mendi-gaño?» (Mendigaño).
- «Baño nik, izkuntza larreakoa / nai aunat ere noranaikoa» (Eusko-bidaztiarena).
- «Beetik nator, ibarrak / izoztuta utziak» (Izotzondoko iguzki).
- «Amonatxo bat nun: gaur, enarak / etorri-garaiez, aldegiña» (Biotzean min dut).

Etabar, «Ni» hori, oro har, Lizardi bera da, gure poeta hustu egiten baita bere olerkietan. Ez da fikzizko «ni» poetiko bat, ez eta itxura joko hutsa. Poetaren txertatze pertsonala baizik. «Ni» hori batzutan lekuko da soilik: «Ondaurtz / Beean dut agiri» (Ondaurtz-abestia); bestetan sujeto eragilea: «Maite ditut gallurak / argiak ez beste» (Mendi-gaño); zenbaitetan poesiaren objetoarekin bat egitera iristen da: «Oi, ene lur ne-rea!» (Bultzi-leiotik), «Berriro igo nauzu ene mendira» (Ondar gorri).

—«Ni» iraunkor horren bidez lortzen den poetaren hur-biltasuna, beste baliabide nagusi batez sendotzen da; aditzak adierazten duen orain aldiaren nagusitasunaz. Lizardiren poesia, orain aldiaren maiztasuna nabarmena da.

Zenbait kasutan, aditzaren aspektua burutua delarik, orain aldi apala:

- «Aingura bota dut Arratsaldean!» (Ondar gorri).
- «burruka sortu zait / eztia, barnean» (Egamin).

Baina aditz sintetiko puntuala erabiltzean orain aldi bizia lortzen da:

- «Yoka nagokik atea» (Asaba zaarren baratza).
- «Lurra naigabez zegok, aizea zinkuruz» (Zuaitz etzana).
- «Badator bera Gazte / goiko sukalderi muzin» (Amona).

- «Aizea dabil, busti setatia: / lurrari daragio ots negartia» (Ondar gorri).

Orain aldi nabarmena ere «gaur» adberbioa erasten de-
nean:

- «Gure sukalde zarra / etxe pizgarria / bart, lagun arte goxo / gaur, bakar gorria» (Euskal-pizkun-dea).
- «Arru beetik ez dator gaur ur-otsik» (Baso itzal).
- «Gaur, orra agiri, tarteka, urdiña...» (Sagar lore).

Eta zer esan bertso-lerro honi darion lehen aldiaren orain aldi-
aldiaz?: «Maiteñoa zait il atzo / aretoan gorputz dago» (Etxe-
ko keea).

Gaur, oraindik, Lizardiren poesia irakurtzerakoan poetaren
hurbiltasuna sentitzen dugu «ni» eta orain aldi horien bidez.

Apostrofea eta pertsonifikazioa

Lizardiren olerkietan, maiz, poetarenaz gain bada bigarren
presentzia bat: bere olerkietan txertatzen diren gauza, ani-
malia eta pertsonak, hitz batez, poetaren «ni» az gainera, ager-
tzen diren izaki bizidun eta ez-bizidunak. Izaki hauek, gutxitan,
beraien artean sortutako elkarriketa zuzenaren bidez molda-
tzen dira, sujeto gisa hitzeginez: ama eta haurra (Zeru-azpia),
senar-emazteak (Xabiartxoren eriotza), txoriak (Aldakeri...)

Baina orain azpimarratu nahi duguna zera da: lehen sei-
nalatu dugun poetaren «ni» ari parekatzen edo lotzen zaizkion
«zu» edo «hi» berezien presentzia. Poetak, olerki askotan, izen-
ordez edo aditz forma pertsonalen bidez espresatzen diren bi-
garren pertsona horiei apostrofe modura hitzegiten die. Poetak
begizatzen dituen «zu» edo «hi» hauek ez dute erantzunik
ematen, zenbaitetan hitzegiteko ahalmenik ez dutelako, beste-
tan poetarengandik urrun daudelako. Horrela, Lizardi hizke-
tan jartzen da inguruarekin eta izakiei mintzo zaie, ez elkarriketa
sortuz, itzuliko ez zaion bere hitza zuzenduz baizik.

Olerkariak objetoei, izaki ez-bizidunei mintzo zaie:

- ohea: «aita gure bat ere /biyoa, zu asmatu zinduanarentzat» (oia).
- otartxoa: «noizdanik, gaxoa / ez duzu lorerik?» (Otartxo utsa).
- sukaldea: «Amonarekin batez / duzu utzi bizia» (Euskal-pizkundera).
- sukaldeko aulkia: «Amonaren alkia / ago sutondoan» (Euskal-pizkundera).
- loa: «Oi, zein aizen eder loa! / eriotzaren anaitzakoa» (Bizia lo).
- euskara: «Ez adi beldur, nere Maiteder» (Eusko-bidaztiarena).

Bai eta gizakiei ere:

- maitea: «Zerk goibeltzen zaitu, maitea, arratsero / aizea ta txoriak atertuz-gero?» (Arrats gorri).
- amona hila: «aur-yolasik ez dago / gaur zure kailean» (Biotzean min dut).
- Onuzki: «Adiskide kuttun, lagun zorigabe (...), atorki, Onuzki, gaur oroimenera» (Agur!).
- semetxoa: «Ez il, ez /arren, txikia!» (Xabiartxoren eriotza).
- nekazaria: «Nekazari / gizandi bat iduri / so-roan zut: / beyondeizula zuri...!» (Bultzileiotik).

—Baina objetoak eta gizakiak baino areago izadia da Lizardiren apostrofearen mintza-lagunik aukeratuena, solaskiderik sutsuena:

- sagastia: «bide ertz onetan, nadin eseri, / iri begira, sagastia» (Sagar lore).
- txoriak: «ioil txoriak, ta kanta alaiki» (Sagar lore).

- Txindoki: «Txindoki, orain agokit aurrean / go-riak astundu-tantai arrizko» (Baso itzal).

Izadiarekin harremanetan jartzerakoan, «zu» eta «hi» horiek jadanik, berez, suposatzen duten pertsonifikazioari poetak beste pertsonifikazio berezia erasten dio, izakiak gizakumearen ezaugarriaz jantziz:

- udaberria: «neskatx urdin-yantzia» (Neskatx urdin-yantzia).
- negua. «negu agurea» (Sagar lore).
- eguzkia: «yaun orail eder, legorteen aita» (Sagar lore).
- izotz-ondoko eguzki: «neguaren parre» (Izotz-ondoko iguzki).
- gaua: «ama Gau beltxeran» (Ama Gau beltxeran...).
- lurra: «andre lurra» (Ondar gorri).
- zuhaitza: «arbaso pakezale agurgarri» (Zuaitz etzana).
- mendia: «adiskide urruna» (Mendi-gaña).
- kea: «mutil alai» (Gazteren esnatzea).
- itzala: «andereño otzan» (Baso itzal).
- kilkerra: «olerkari arlotea» (Sagar lore).
- txitxarra: «alper eder» (Ondar gorri).

Poetak izadia, alde batetik, izate mailari dagokion pertsonifikazioaz, tasun estatikoaz, izen kategoriaz alegia, jazen du (ama, aita, ume, andre, adiskide, mutil...), baina bestetik, aurrekoa aberastuz, pertsonaren iharduera aktiboari dagozkion ekintzez, aditzak adierazten duen ekiteaz osatzen: zuhaitzak esku sendoaz idazten du enborretako biribilkietan, otalorak dei egiten dio udaberriari karraxika, udalehenak irri zoro ozena du, soroa maldan etzanik dago, egunak arrausi egin nahi du, egunak bekaitz sentitzen du, goiza jaio egiten da, haizea

haserre dabil, eguzkiak basoari eta mendiari mun egiten dio, basoa orriz jazten da, izarrak gauaren sabelean argitzen du, eguzkiak bere besoa sartzen du goizez etxeko leihotik, baratza eguzkiz jazten da, euriak eguzkia giltzapean sartzen du eta hodeien sabelean katez loturik dago, lurra eta zuhaitza elkarri munda daude, etabar.

Horrela, Lizardik inguruko izadia antzaldatu egiten du, soineko berriz jazten, poesia bihurtzen.

Hizkeraren poetiko trinkoa

Poetaren «ni»aren eta inguruko «zu-hi» artean sortzen den harremana hizkeraren poetiko mamitsu eta trinkoz gauzatzen da.

Lizardiren lexikoa oparoa da, aberatsa, landua, euskalki desberdinetatik aukeratua, zenbaitetan garbizale kutsukoa. Esaldia ordea laburra eta trinkoa. Hori lortzeko poetak ezabaketa edo elisio estuez baliatzen da, harentzat beharrezkoak ez diren zenbait atal inausiz, olerkia hizkeraren poetiko bilduren galbahetik iragaziz. Hauek dira iragazketa honen ondorio batzuk:

- aditz laguntzailearen ezabaketa: «Amaika aldiz lurperera gizonak / gizonak» (Zuaitz etzana).
- aditzaren ezabaketa: «Errezka bi gizonak / argizari oriak; / gorputza lau billobok; / atzetik andreak» (Biotzean min dut).
- aditz sintetikoaren erabilpena: «Mendia yaiez dago / urrezko yantziak / aren parrea dadat / irrika biziaz» (Izotz-ondoko eguzki).
- Izen sintagma soilez osatutako bertso-lerroak: «Neke-sendalaria, / buru-argitzallea, / lanaren saria... / Amestegi guria, / naigabien azkaia, / naigien nausia» (Oia).
- Artikulurik gabeko sintagma mugagabeak: «gaur poz, biar oñaze / noiz burni, noiz zillar» (Biotzean min dut).

- Hitz konposaketan, erlazio atzizkien elisioa: leen oiartzuna, ille-urdintze, aizezotin..., negar-aran, elur-malutak, lur-ontzitxo, zillar-begiak, ezegai-ttantto...,
- konposaketa bereziak: «maitasun-edermen-zitu» (Eusko-bidaztiarena), «Poz-oñaze-kateak» (Biotzean min dut).
- Jarraian datorrena bi puntuz irekitzea: «Baibaitatza eria / ogean: erio / atzapar itsusia / luzatzen ario» (Izotz-ondoko iguzki).
- Hiru puntuz sujeritzea: «Arrats gorria il da...» (Arrats gorri).
- Harridura trinkoak: «Agur!» (Biotzean min dut), «Amets!» (Etxeko keea), «Noizbait!» (Oia).
- Galdera bilduak: «Biar?» (Oia), «Eskatu?» (Zuaitz etzana).

Lizardiren poesian, trinkotasuna hizkera poetikoaren osagai oinarrizkoa da, baina ez bakarra. Poetaren «ni»a, apostrofearen erabilpena, naturaren pertsonifikazioa ere garrantzitsuak dira. Orobat imajina edergarriak («Untzi lirain (...) Txindoki»), hots sabaikari bigunak (otarño, loreño... xaar, oxkiro, bixkortu..., muttiko, ttantto, kuttun..., errotxoak, amonaxo...), etabar.

Hizkera poetiko hau da Lizardik bere poesigintzarako aurkeratu duen jantzia.

Biziaren ametsa

Lizardirengan sortu den poesiaren hondoraino jaisten bagara, hizkera poetiko horren bidez mamitzen den mezu, amets nagusia aurki dezakegu.

Lizardik ametsa hiru zentzu desberdinez darabil:

- lotan sortutako ametsa: «Amets dagit nautela / tximirritak eortzi» (Oia).

- esna, irudipenak eragindako ametsa, lilura alegia: «ustez ur orlegiak / nituen oñean (...) / Gezur amesgarria / lillurak sortua» (Neskatx urdin-yantzia).
- esna, barne nahiak pizten duen helburua, jomuga: «aurtzaroan yolasti; mutilletan amets-bera» (Zuaitz etzana); «igan ipinitako / amesak» (Xabiartxoren eriotza).

Azken zentzu honetan hartuz, zein da gure poetaren amets, helburu nagusia?: bizia da poetaren desioa, biziaren irrikaz dabil, baina heriotzarekin egiten du topo nonahi; hala ere, biziarekiko ametsa ateratzen da gailen: «Nik ez nai eguna / biurtzerik gau» (Ondar gorri).

Lizardiren poesian gizakia, natura eta aberria dira gai edo sujeto berezienak. Poetak hiruei opa die bizia, hirurak biziaren ardatzaren inguruan txirikordatzen dira. Bizia-heriotza borroka poetarekin harremanetan agertzen diren gizakiengan: heriotzak haurra kolpatzen du (Xabiartxoren eriotza), amona (Biotzean min dut), Onuzki laguna (Agur!), maitea (Etxeko kea)... Batzutan, maitearen kasuan adibidez, poeta ez da heriotzaren zulo beltzetik ateratzen; baina gehienetan bizia nagusitzen da: amona «Egun Aundirarte!» agurtzen du. Onuzki lagunari egoitza ederrago bat opa dio...

Bizia-heriotza naturan ere. Izadiaren edertasuna dario Lizardiren poesiari, baina heriotza ere bertan da: neguan txoria hiltzen da, zuhaitz ebakia lurrean datza, eguna hil egiten da, ke beltzak maitearen heriotza iragartzen du... Hala ere, berriro, bizia gailen: gaua ama da eta egun berria erdituko du, zuhaitz eroria eramango dute eta mendia edertasunez berragertuko da...

Eta bizia-heriotza kontrastea aberri gaietan. Aberria, Euskal Herria, hizkuntza, euskara, ez dira heriotzaren arriskutik libratzen. Poetarengan zalantza sakona sortzen da: «zu're, il ote zara?» (Euskal-pizkundera). Baina ez, aberria «il ez da ta ez da ilko / guk ez badegu nai» (Euskal-pizkundera), euskarak «soña zaar, berri gogoa» (Eusko bidaztiarena) izango du.

Bizia-heriotza dikotomia beste zenbaitetan hedatzen da Lizardiren poesian: aurkakotze nagusi horren oiartzunak beste kontraste batzutan ageri da: eguna-gaua, goia-behea, argia-itzala, urdina-beltza, etabar. Baina guztietan poeta biziaren alde jartzen da, Lizardirentzat «ederra baita bizia» (Ondar gorri).

Bukatu beharrean gaude.

Idazlan literarioa agortezinezkoa da, irakurleak beti aurki dezake lehen somatu ez duen alderdi berriren bat eta irakurketa desberdina, aberatsagoa lortu. Guk orain, adibidez, egin dugun irakurketa oso mugatua izan da. Lizardiren poesigintza-zenbait ezaugarri ikutu ditugu soilik. Ez dugu ezer esan eta irakurketa oso batek kontutan eduki beharko luke, Lizardiren metrikaz, koloreen konnotazioaz, adjetibazioaz, simetriaz, sinbologiaz, etabar. Lizardiren poesiaren balio literarioari buruz ere ez dugu ezer esan, horrek, gure ustez, azterketa sakonagoa eskatzen baitu. Halare, ez genuke bukatu nahi ohar batzu egin gabe.

Lizardiren poesia baloratzera egin ez da neurri berdinez epaitu behar 1916an egindako poesia, «Jaun errukiorra» adibidez, eta 1931ean egindakoa, «Eusko-bidaztiarena» esate baterako. Hamabost urtetako aldea dago eta Lizardik poesi lanean izan zuen bilakaera nabarmena da.

Bestalde, Lizardiren ekarpen edo aportazioa neurtzeko gerra aurreko poeten belaunaldian kokatu behar da eta Lauxeta, Orixe eta Loramendirekin batik bat lotu. Ez nor den poetarik onena erabakitzeko, taldearen ekarpena agirian jartzeko bai-zik, euskal poesiaren berpizkunde hura belaunaldi osoari zor baitzaio, ez poeta bati bakarrik, nahiz eta bakoitzak bere nor-tasun berezia ezarri.

Aupa dezagun Lizardi, merezi du eta, baina berak dituen alderdi baliotsuetan oinarrituz, eta ez beste idazleak beheratuz, horrelako goresmenak ez baitio ez Lizardiri ez beste edozein

idazleri inolako mesederik egiten. Eta kritikatu behar dela uste badugu, literarioki ari naiz orain, kritika dezagun azterketa sakon eta orekatu baten ondoren eta ez bizpahiru akatsetan oinarrituta, bere poesiaren osotasuna kontutan eduki gabe.

Gabriel Aresti zanaren hitz batzu aipatuz bukatuko dut. Batzuek Lizardiren poesiari zenbait alderditan erdal kutsua somatzen ziotela eta, honela zioen poeta bilbotarrak: «Eztakit. Eztit inporta. Eztut hori kontutan edukiko. Lizardiren poesiaren barreneko muina erderazkoa ala euskarazkoa denik; bakarrik edukiko dut kontuan munduak sortu dituen poeten artean maitagarrienetako bat dela».

Eta beste behin aitormen hau egiten zuen, agian sutsuegia, baina aproposa omenaldi honetarako: «Lizardi gure artean bizi da, gurekin bizi da. Gure ariman, gure izaeran, gure gutzietan hartzen du parte. Gizonek egunero arrazoiaren alde egiten duen burrukaldian, lagun indartsu bat da. Okerbideak txarki tratatzen nauenean haren abaropean ezkutatzen naiz. Haur txarki alimentatu bat ikusten dudanean, bide ertzeko belar gizenaren azpian hartzen dut babes. Nire arima deseo gaizto batek hartzen duenean, amonaren hiletaz gogoratzen naiz. Lizardi nirea da, nire esku biak, nire poesia, eta nire herria nireak diren bezala».

Eta hala da. Lizardi, Lizardiren izpiritua, Lizardik sinbolizatzen edo adierazten duenak bizirik dirau gaur ere. Haren poesia orain, alderdi askotan gaurkoa da. Sagasti zuriak, pago pertxentak, arto muskerrak, txori alaiak... gutxitzen doaz, zoritxarrez, baina oraindik egunak begi urdinak ditu, bizia udaberrian zuhaitzen adarretan lehertzen da, Aralar haundia da, Txindokik lurrean errotua dirau, eta euskara «aberriaren abots ezitia» da.

Karlos OTEGI